

ხალხური მთქმელის საჯარო და პირადი სიმართლე

The Public and Private Truth of the Folk Reciter

ეთერ ინსკირველი

კავკასიის უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Eter Intskirveli
Caucasus University
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

საზოგადოებისთვის კარგად არის ცნობილი, რომ თავისუფლებისთვის მებრძოლი ანტისაბჭოთა პოეტის, მიხა ხელაშვილის, პოეზია მისი მეგობრის, ხალხური პოეზიის შემკრებისა და თავადაც ხალხური მთქმელის, ვანო ხორნაულის წყალობით გადაურჩა საბჭოთა ეპოქას. დღეს უკვე ლეგენდად ჰყვებიან, რომ სიკვდილის წინა დღეს ხელაშვილს თავისი დისთვის უთხოვია, საკუთარი ხელნაწერებით სავსე ტყავის ჩანთა ახალგაზრდა, 19 წლის ვანო ხორნაულისთვის გადაეცა, რომ ჩხრეკისას მისი ლექსები ხელში არ ჩავარდნოდა ჩეკისტებს, ხორნაული კი მათ სათანადოდ ეპატრონებოდა. ასევე ცნობილია, რომ საბჭოთა კავშირის დანგრევამდე, თითქმის 70 წლის განმავლობაში, ხორნაულს მშობლიური სოფლის ერთ-ერთი კლდის ფულუროში ჰქონდა გადამალული ხელაშვილის ლექსები, შვილებს იმ კლდესთან მიახლოებასაც უკრძალავდა – ავსულები ცხოვრობენო, დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ კი ხელაშვილის პოეტური კრებული ეროვნულ ბიბლიოთეკას გადასცა. მას შემდეგ მიხა ხელაშვილის რამდენიმე კრებული გამოიცა და თითქმის ყოველ ჯერზე ახალადმოჩენილი ლექსებით შევსებული.

ნაშრომში პირველად ქვეყნდება ვანო ხორნაულის მიერ 1934 წელს გაზეთ „კოლექტივიზაციის“ რედაქციაში გაგზავნილ ხალხური პოეზიის რვეულში მოთავსებული მიხა ხელაშვილის ერთი ლექსი, რომელიც გაზეთის რედაქციამ მაშინვე დაბლოკა და არქივს გადასცა, როგორც ანტისაბჭოთა პოეტის ნაწარმოები. ლექსების კრებულს ახლავს ხორნაულის წერილიც გაზეთის რედაქტორის მიმართ, სადაც ის თანასოფლელებისგან შევიწროებასა და დევნაზე საუბრობს სიმართლის გამო.

კვლევამ აჩვენა, რომ საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ გამოჩენილი ლოიალობისა და მასთან თანამშრომლობის გამო ფშაველებისგან იდევნებოდა კაცი, რომელიც, დიდი რისკის და, სავარაუდოდ, შიშის

ფასადაც, უმნიშვნელოვანეს საყრდენს უნახავდა დამოუკიდებელ საქართველოს; უნახავდა რუსეთის აგრესიულ პოლიტიკასთან შეურიგებელი ყოფილი დიაკვნის, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის თანამებრძოლის და თავისუფლების პოეტის მემკვიდრეობას, როგორც მტერთან შეურიგებლობის სიმბოლოს. როგორც ძვირფასი განძის მცველმა, მთელი ცხოვრება სოფელ კაწალხევში გაატარა და აგროვა ფშავ-ხევსურული პოეზიის ნიმუშები, თვითონ კი წერა ლექსები საბჭოთა ბელადებზე, კომუნიზმზე, იტანდა დევნას და ქილიკს, და ამავედროულად, ბოლომდე შეასრულა თხოვნა, რომელიც „საპირისპირო ზანაკში“ მყოფმა მეგობარმა დაუტოვა.

ნაშრომში ვანო ხორნაულის „სიმართლე“ განხილულია, როგორც საბჭოთა ეპოქის ასეულობით ხალხური მთქმელის დეკლარირებული, საჯარო სიმართლე, მიშელ ფუკოს ტერმინით – ძალაუფლების „დისკურსული წარმონაქმნი“; შესაბამისად, ხალხური მთქმელების შემოქმედება ერთმანეთის „ვარიანტებად“ წარმოჩინდება არა იმიტომ, რომ ვარიანტულობა ფოლკლორის ერთ-ერთი მთავარი სპეციფიკური ნიშანია, არამედ იმიტომ, რომ თითოეული მათგანი საბჭოთა პროპაგანდის შინაგან დისკურსულ სტრუქტურას იმეორებს და შესაბამის თემატურ თუ მხატვრულ ჩარჩოში ჯდება, რაც, ფაქტობრივად, გამორიცხავს მთქმელის მხრიდან იმპროვიზაციის შესაძლებლობას. ვანო ხორნაულის საბჭოთა ხელისუფლებისგან დაფარული საიდუმლო, მეგობრის ერთგულებასთან ერთად, გაგებულია, როგორც მისი წინააღმდეგობის პირადი სივრცე, რომელსაც არ უთმობს სისტემას, და პირადი სიმართლე – იდენტობის შესანარჩუნებლად.

საკვანძო სიტყვები: საბჭოთა ფოლკლორი; ხალხური მთქმელი; მიხა ხელაშვილი; ვანო ხორნაული.

ABSTRACT

It is well known to the public that the poetry of Mikha Khelashvili, an anti-Soviet poet who fought for freedom, survived the Soviet era thanks to his friend Vano Khornauli – a collector of folk poetry and himself a folk reciter. Today it is already told as legend that, the day before his death, Khelashvili asked his sister to hand over a leather bag full of his own manuscripts to the young, nineteen-year-old Vano Khornauli, so that his poems would not fall into the hands of the Cheka agents during a search, and that Khornauli would properly take care of them. It is likewise known that, for nearly seventy years before the collapse of the Soviet Union, Khornauli kept Khelashvili's poems hidden in a hollow of a cliff in his native village, forbidding even his own children from going near that cliff, telling them that evil spirits lived there; after the attainment of independence, he handed over Khelashvili's collection of poetry to the National Library. Since then, several collections of Mikha Khelashvili's work have been published, and almost every time supplemented with newly discovered poems.

This paper publishes for the first time a poem by Mikha Khelashvili contained in a notebook of folk poetry that Vano Khornauli sent in 1934 to the editorial office of the newspaper „Collectivization“ – a poem that the newspaper's editorial staff immediately suppressed and handed over to the archive as the work of an anti-Soviet poet. The collection of poems is accompanied by a letter from Khornauli to the newspaper's editor, in which he speaks of the harassment and persecution he suffered at the hands of his fellow villagers on account of the truth.

The study has shown that a man was persecuted by fellow Pshavs for the loyalty and cooperation he displayed toward the Soviet authorities – a man who, at great risk and, presumably, at the cost of fear, saw in this an essential foundation for an independent Georgia; who saw, in the legacy of a former deacon irreconcilable with Russia's aggressive policy, a comrade-in-arms of Kakutsa Cholokashvili and a poet of freedom, a symbol of unyielding resistance to the enemy. As the guardian of this precious treasure, he spent his entire life in the village of Katsalkhevi, gathering examples of Pshav-Khevsurian poetry, while himself writing verses about the Soviet leaders and about communism, enduring persecution and mockery – and, at the same time, fulfilling to the end the request left to him by a friend who stood in the „opposite camp“.

In this paper, Vano Khornauli's „truth“ is examined as the declared, public truth shared by hundreds of folk reciters of the Soviet era – in Michel Foucault's term, a „discursive formation“ of power. Accordingly, the creative work of these folk reciters appears as „variants“ of one another not because variation is one of the chief specific features of folklore, but because each of them repeats the inner discursive structure of Soviet propaganda and fits within a corresponding thematic and artistic framework – a fact that, in effect, excludes any possibility of improvisation on the part of the reciter. Vano Khornauli's secret, concealed from the Soviet authorities – together with his loyalty to his friend – is understood as his own personal space of resistance, one that he did not yield to the system, and as a personal truth maintained in order to preserve his identity.

Keywords: Soviet folklore, folk reciter, Mikha Khelashvili, Vano Khornauli.

შესავალი

1934 წელს ვახტანგ კოტეტიშვილის მიერ გამოცემული „ხალხური პოეზიის“ პირველივე გვერდებზე დაიბეჭდა ქართული ფოლკლორისთვის მანამდე უცნობი ტექსტი „ლექსო, ამოგთქომ“, რომელიც დღემდე არავის ტოვებს გულგრილს (კოტეტიშვილი 1934: 2). ამ ლექსს ავრცელებდნენ ზეპირად, მღეროდნენ, როგორც ხალხური შემოქმედების ბრყინვალე ნიმუშს, თუმცა ერთეულებმა (ძირითადად, ფშაველებმა) იცოდნენ, რომ მისი ავტორი ყოფილი დიაკვანი, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის თანამებრძოლი, ხევსურეთის 1922 წლის აჯანყების მონაწილე ფშაველი პოეტი მიხა ხელაშვილი იყო, რომელიც ვერაგულად მოკლეს სოფ. ჩარგალში 1925 წელს, მისი ცხედარი კი სამაგალითოდ დააგდეს დუშეთის პოლიციის ეზოში სხვათა დასაშინებლად; როცა ცხედარმა ლპობა დაიწყო, თხრილში გადააგდეს, ხოლო ოჯახს მისი დამარხვის უფლებას არ აძლევდნენ, პოეტის

დამ ნეშტი მოიპარა და ხელისუფლებისგან მალულად დედის გვერდით დამარხა (ხელაშვილი 2013: 70). თავისთავად ცხადია, რომ მიხა ხელაშვილის სახელის ხსენებაც კი აიკრძალა ფშავში, არათუ მისი ანტისაბჭოთა ლექსები.

1930-იანი წლების პირველ ნახევარში ქართულ ფოლკლორისტიკაში აქტიურად ერთადერთი ვახტანგ კოტეტიშვილი მუშაობდა, უძღვებოდა რა „ხალხური შემოქმედების“ კურსს ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის (პედაგოგიურ) ფაკულტეტზე, პარალელურად ფოლკლორის ცალკეულ საკითხებს იკვლევდა და საქართველოში სავსე ფოლკლორისტიკის განვითარებას ცდილობდა თავის სტუდენტებთან ერთად ექსპედიციების მოწყობით. ზუსტად ცნობილი არ არის, სად და რა ვითარებაში, მაგრამ ვიცით, რომ ვ. კოტეტიშვილმა ვანო ხორნაულისგან ჩაიწერა მეგობრებისგან ღალატით მოკლული პოეტის, მიხა ხელაშვილის „ლექსო, ამოგთქომ“ (შენიშვნებში ინფორმატორის ნამდვილი გვარის ნაცვლად მითითებულია ვ. ხარანაული, თუმცა ვანო ხორნაულზე მისი მშობლიური სოფელ კაწალხევის დასახელება მიგვანიშნებს – კოტეტიშვილი 1934: 434) და, სავარაუდოდ, მისი ტრაგიკული დასასრულის ამბავიც ზედმიწევნით იცოდა; ამიტომ გადაწყვიტა, რომ ლექსი თავის შედგენილ კრებულში ავტორის მითითების გარეშე, ანონიმური ხალხური ლექსის სტატუსით გამოეყვანებინა (კოტეტიშვილი 1934: 2). მკაცრად თუ ვიმსჯელებთ, ფოლკლორისტი პროფესიულ დათმობაზე წავიდა, როცა ხალხურ პოეზიად გაასაღა ის, რაც ჯერ გახალხურებული არ იყო და ანონიმურობის სტატუსი ჯერ არ მოეპოვებინა; მაგრამ კითხვა სხვაგვარად ისმის: რად უღირდა კოტეტიშვილს ანტისაბჭოთა პოეტის ლექსის გამოქვეყნება, რაც ძალიან უახლოვებდა საფრთხეს? ის ალბათ 1934 წელსვე გრძნობდა, რომ კიდევ კარგა ხნით დაედებოდა ტაბუ მიხა ხელაშვილის როგორც სახელს, ისე მის პოეზიას, ხოლო ზეპირი გავრცელებისას მოსალოდნელი იყო ამ ლექსის ტრანსფორმაცია, ფრაგმენტაცია ან სულაც მეხსიერებიდან გაქრობა. როგორც ჩანს, გულმა არ გაუძლო კოტეტიშვილს, რომ ქართულ კულტურას ასეთი პოეზია დაეკარგა და ხელაშვილის ლექსი მაინც გამოაქვეყნა გაცნობიერებული რისკის ფასად.

მაგრამ შესაძლოა, ვახტანგ კოტეტიშვილს არ სცოდნოდა, რომ ფშავში მაინც ამღერებდნენ მიხა ხელაშვილის ლექსებს და ვინც ვერ მღეროდა, ზეპირად ავრცელებდა მათ. ქართველი ფოლკლორისტები 1960-იან და 1970-იან წლებშიც კი იწერდნენ ფოლკლორული ექსპედიციებისას მიხა ხელაშვილის ლექსებს და ამბებს მის შესახებ. შესაძლოა, ვახტანგ კოტეტიშვილს არც ის სცოდნოდა, რომ სიკვდილის წინა დღეს მიხა ხელაშვილმა თავისი ხელნაწერებით სავსე ტყავის ჩანთა ვანო ხორნაულისთვის გადასაცემად დაუტოვა თავის დას, სალომეს, რომ ოჯახის წევრებისა და სახლ-კარის ჩხრეკისას ბოლშევიკ ჩეკისტებს ხელში არ ჩავარდნოდათ მისი შემოქმედება და არ გაენადგურებინათ. ვანო ხორნაული გახდა თვითონ მიხა ხელაშვილის რჩეული, ვისაც მისი მემკვიდრეობისთვის უნდა მიეხედა და ეპატრონა (ხელაშვილი 2013: 56).

კვლევის მეთოდები

რაკი დამოუკიდებელი საქართველოს პირობებში ქართული საბჭოთა ფოლკლორი არასდროს გამხდარა კვლევის საგანი, ხოლო

რეჟიმისთვის საეჭვო ტექსტები იმთავითვე არქივებში გამოიკეტა, ამიტომ ნაშრომი, უპირველეს ყოვლისა, გამოუქვეყნებელი საარქივო მასალების მოკვლევის შედეგებს დაეფუძნა. ერთი კონკრეტული ხალხური მთქმელის ბიოგრაფიული ცნობები და შემოქმედება შესწავლილია ლიტერატურათმცოდნეობითი მეთოდით. ვინაიდან ნაშრომი ერთი კონკრეტული შემთხვევის შესწავლას ეფუძნება და მის განზოგადებას წარმოადგენს, ანალიზი და დასკვნები გაკეთებულია ინდუქციური მეთოდის შესაბამისად.

მსჯელობა

მიხა ხელაშვილის სიკვდილის შემდეგ ფშავ-ხევსურეთის ცხოვრება ისე წარიმართა, რომ წინააღმდეგობის მოძრაობა ფაქტობრივად ჩაკვდა. ფშავში აღარ „უმღეროდნენ“ თავისუფლებას, გაუტეხლობას, მტერთან შეუგუებლობას; ჩუმად, ერთმანეთში მოიხსენიებდნენ თავისუფლებისთვის დახოცილ თანამომხმეებს; ხალხი ბედს შეეგუა და ხალხურმა მთქმელებმაც თვითცენზურა დაუწესეს საკუთარ ფანდურს, რაც დიქტატურის მომძლავრების განმსაზღვრელი ნიშანია.

ამ დროს ფშავის სოფლებში დადიოდა, მუშაობდა და ზოგჯერ ფანდურზეც დაამღერებდა ახალგაზრდა კაცი, რომელსაც მეგობარმა თავისი სული ჩააბარა ლექსებით სავსე ტყავის ჩანთის სახით. ამ ჩანთას ვანო ხორნაული თვალის ჩინივით გაუფრთხილდება და კაწალხევის ერთი კლდის ეხში გადამალავს; მოგვიანებით შვილებსაც ავსულებით დააშინებს და კლდის ფულუროსთან მიახლოებას დაუშლის. იცის ვანო ხორნაულმა, ეს ჩანთა თუ უპოვეს, ლექსებსაც დაწვავენ და მასაც დახვრეტენ, ლექსებიც ენანება და თავიც, წვრილშვილის პატრონია, თვითონ ობლად გაზრდილს არ უნდა შვილების დაობლება; მაგრამ არც მეგობრის ლექსები ასვენებს, პატრონობას სთხოვენ, გამოქვეყნებას...

სწორედ ამ დროს საქართველოს სახკომსაბჭოს გაზეთმა „კოლექტივიზაციამ“ ხალხური სიმღერების შეკრება-გამოქვეყნება გადაწყვიტა და „შოთა რუსთაველის კულტურული ლაშქრობა“ გამოაცხადა. ამ ლაშქრობით კომუნისტური სამიწათმოქმედო გაზეთი შოთა რუსთაველის 750-ე წლის მასშტაბურ იუბილეს შეუერთდა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ხალხური ლექსების ჩაწერა-გაგზავნას სთხოვდა სოფელში მცხოვრებ თავის კორესპონდენტებს და უბრალოდ წერაკითხვის მცოდნე ადამიანებს (ინწირველი 2024: 111-126). სულ მალე შოთას ლაშქრობამ მთელი საქართველო მოიცვა, რაკი გაზეთი ძირითადად საქართველოს სოფლის მოსახლეობისთვის იყო განკუთვნილი. ლაშქრობის შესახებ და რედაქციაში მიღებულ გამოცდილებას იხსენებს კანდიდ ჩარკვიანი, რომელიც დროებით თანამშრომლობდა გაზეთთან, როცა რედაქტორმა აკ. ჭყონიამ რამდენიმე განყოფილება მიამაგრა მასალების შესასწორებლად:

საყოველთაო ინტერესი გამოიწვია „კოლექტივიზაციის“ რედაქციისაგან წამოწყებულმა „რუსთაველის ლაშქრობამ“. ასე ეწოდა ხალხური პოეზიის შეკრების მასობრივ კამპანიას, რომელიც დიდი პოეტის 1937 წლისათვის განზრახულ იუბილეს მიეძღვნა. ლაშქრობამ

ინტელიგენციის, სახალხო მთქმელთა, საერთო ხალხური სიტყვიერების მოყვარულთა ფართო მასები მოიცვა. შეკრებილი ლექსების საუკეთესო ნიმუშები გაზეთის ფურცლებზე იბეჭდებოდა. ლაშქრობამ ბევრი ორიგინალური ფოლკლორული ძეგლი გამოავლინა. განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო ეს წამოწყება საბჭოთა პერიოდის ხალხური პოეზიის ნიმუშთა ჩაწერის თვალსაზრისით. [...] ა. ჭყონიას ლაშქრობის მასალების გარჩევაში და დასაბეჭდად მომზადებაშიც ვეხმარებოდი. მახსოვს, თუ რა სიამოვნებას გვაყენებდა ამ მუშაობის დროს და ხშირად გულიანადაც გვაცინებდა ყოველი ჭეშმარიტად ორიგინალური ხალხური ლექსი, ჯანსაღი იუმორის ნიმუში, ზოგჯერ საზოგადოებაში წარმოსათქმელად არც ისე მისაღები, სხარტი, მოსწრებული თქმა, მდიდარი ხატოვანი ენა (ჩარკვიანი 2004: 96).

მართალია, გაზეთის ფურცლებზე ყველაზე ხშირად საბჭოთა თემატიკაზე შექმნილი ლექსები იბეჭდებოდა, მაგრამ ვანო ხორნაულმა გადაწყვიტა, ტყავის ჩანთიდან ერთი არაპოლიტიკური ლექსი შეერჩია და რედაქციაში გაეგზავნა სხვა ხალხურ ლექსებთან ერთად, უფრო კი, სავარაუდოდ, ნიადაგი მოსინჯა და შედეგებს დაელოდა.

1934 წლის 28 ოქტომბერს გაზეთ „კოლექტივიზაციის“ რედაქციაში ლენინის პორტრეტის რვეული შემოვიდა წარწერით „ლექსები ფშავ-ხევსურული, ვ. გ. ხორნაულისგან შეგროვილი და ზეპირად ნაცნობი“. გაზეთის რედაქტორის, აკაკი ჭყონიას, მიმართ მიწერილ შესავალ წერილში ხელნაწერის ავტორი მისთვის ნაცნობ სატრფიალო ლექსებს წარადგენს ფშავ-ხევსურული წაწლობა-სწორფრობის – როგორც მთაში ყველაზე თვალშისაცემი ტრადიციის – შესახებ.

ლექსების უმრავლესობა იმთავითვე განწირული იყო არქივისთვის თავიანთი თამამი ეროტიული შინაარსებისა და ლექსიკის გამო, ისეთი, საბჭოთა მოქალაქეს რომ არ შეეფერებოდა და ზოგჯერ იმდენადაც კი, რომ უცნაურო სიტყვები ხელნაწერშივე სიმბოლოებითაა ჩანაცვლებული. მიუხედავად ამისა, რედაქტორმა მისი გადაბეჭდვის განკარგულება გასცა, სადაც სატრფიალო ლექსებს პირდაპირ მოჰყვებოდა ლექსი „მწყემსის მოგონება“, ნათქვამი მიხა ხელაშვილის. როგორც ჩანს, მბეჭდავი აქ შეჩერდა, ხელნაწერზე ფანქრით მიაწერა „აქამდე დაბეჭდილია“ და რედაქტორთან შეათანხმა, გაეგრძელებინა თუ არა ხელნაწერის ბეჭდვა. ნაბეჭდ ფურცელზე, რომელიც ასევე შემონახულია არქივში, რედაქტორს ხაზგასმით მიუწერია: „დასაბეჭდათ არ გამოდგება. არქივში“. ექსპერიმენტები თავიდანვე გამოირიცხა და ლექსი არასდროს აღარ დაბეჭდილა; გაზ. „კოლექტივიზაციაში“ სხვადასხვა ჩამწერის მიერ გაგზავნილი ხელაშვილის არაერთი, საზოგადოებისთვის მეტ-ნაკლებად ნაცნობი ლექსის მსგავსად, ის ოთხმოცდაათ წელზე მეტი ხნით გამოიკეტა არქივში:

მწყემსის მოგონება

ალაზნის პირზე ჯეილსა ფიქრებ დამაწვა მწარია,
გამოვედ გაჯავრებულმა წყლის პირას გავიარია,
სულ მამაგონდა ერთიან ფშავეთის მთა და ბარია,
როგორ არიან ნეტარა ჯეილ-ჯულილთა ჯარია,
ჭალები კაწალხევისა, გამოღმა ჩარგლის კარია.

წინწინ ხორნაულს ვიკითხავ, ჩემთვის მმათ ნაფიცარია,
 მაგრამ ვემდური იმითა, მალევე მამტეხა მხარია.
 ანადა ჩემი ნადობი თამარი ოსის¹ ქალია,
 მირჩვენავ მარიამაი მზე არი ამამხდარია.
 კიოთ დათხოვდენ ქალები და დაიწერეს ჯვარია,
 ვერ ვიყავ ფშავი თემშია, ველარც ქორწილი ვჭამია.
 ფშაურათ ველარ ვილექსე, ველარც ყანწ გამოვსცალია,
 თავის თავ მამეწონება – რა ლამაზი ვარ მთვრალია.
 ნეტაინ წამოვიდოდი, გზა მქონდეს მოსავალია,
 სალექსოდ მამერგებოდეს თითო კაკლიან ჯამია.
 ფიქრმა წამილო მწარემა, თავი ძირს ჩამოვხარია,
 გონთ მოველ, ისევ იქ იყო, ისევ ის ალაზანია,
 დიდი შირაქის მინდორი ზედ გადაშლილი ცხვარია,
 ბევრგან გაჰკივის ფარასა ლამაზის ქალის ქმარია.
 ნათქვამი მიხა ხელაშვილის (ლმა, #20015-ხ, გვ. 29).

ეს ლექსი, რომელიც მშობლიური ფშავის ნოსტალგიას, მეგობრების მონატრებას და ჩვეული, ადამიანური ცხოვრების დანაკლისს გამოხატავს, დაწერილი უნდა იყოს 1923 წელს კახეთში, სადაც მიხა ხელაშვილი ქაქუცა ჩოლოყაშვილის შეფიცულთა რაზმს გაჰყვა 1922 წლის შემოდგომაზე (ხელაშვილი 2013: 5; ჯანელიძე 2024: 75). მაგრამ ვინ არის მასში ნახსენები ხელაშვილის მმადნაფიცი ვინმე ხორნაული, რომელსაც პოეტი მხრის მოტეხის გამო ემდურის? ან გამოსაქვეყნებლად მაინცდამაინც ეს ტექსტი რატომ აარჩია ვანო ხორნაულმა? შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ 1934 წელს, როცა საბჭოთა ტერორი თანდათან ძალას იკრებდა და გაუგონარ ფორმას იღებდა, ეს ლექსი მშვენიერ მტკიცებულებად გამოადგებოდა ლექსის გამგზავნს იმ შემთხვევაში, თუ ოდესმე საფრთხე შეექმნებოდა ხელაშვილთან მეგობრობის გამო; მხრის მოტეხად 1921 წელს კომკავშირში გაწევრიანებას ან სხვა რამ მიზეზს დაასახელებდა და, დიდი ალბათობით, რეპრესიასაც აიცილებდა თავიდან. მაგრამ ხელაშვილის მმადნაფიცი ვანო კი არა, ნიკო ხორნაული იყო, წინააღმდეგობის მოძრაობის თანამებრძოლი, რომელიც 1923 წელს ივანე მთიბელაშვილთან ერთად ჩაცხრილეს ჩეკისტებმა (ლიქოკელი 2006: 198), რაც „შეფიცულთა რაზმისთვის“ დიდ დანაკლისს წარმოადგენდა და მხრის მოტეხაში, შესაძლოა, პოეტი ამ საყრდენის გამოცლას გულისხმობს იმის გათვალისწინებით, რომ მიხა ხელაშვილს ახასიათებდა თავისი გარდაცვლილი მეგობრებისადმი ლექსების მიძღვნა და მათი მოხსენიება.

თუმცა გაზეთის რედაქციას ყოველდღიურად იმდენი მასალა ჰქონდა შესაფასებელი, ჩასასწორებელი და დასაბეჭდად მოსამზადებელი, კანდიდ ჩარკვიანის თქმით, „უბრალო შენიშვნაც კი რედაქციაში ზედმიწევნით მუშავდებოდა“ (ჩარკვიანი 2004: 95), რომ ამ ამბის გამოძიებაზე თავი არავის აუტკივებია; არავინ გაირთულებდა ცხოვრებას ანტისაბჭოთა ავტორის ლექსის დაბეჭდვით, რადგანაც ნებისმიერი შეცდომა ძვირად ფასობდა საბჭოთა კავშირში. სამაგიეროდ, ძალიან მალე გამოქვეყნდა

¹. ტექსტშივე ახლავს განმარტება „ფშაველის სახელი“.

ვანო ხორნაულის ამავე რეგულში ბოლო, 31-ე ნომრად მოთავსებული ლექსი „ახალ რევკომი დაგვიდგა“, რომელიც ვახტანგ რაზიკაშვილს, ვაჟა-ფშაველას შვილს (სინამდვილეში – გერს, ე.ი.), ეკუთვნის.

ახალ რევკომი დაგვიდგა, ახალი სამართალია,
მაუზარაშვილ პაპაო ცქიფაშვილ ხთისავარია,
მაგათ სიტყვაზე აშენდა მოსკოვ რუსეთის მხარია,
რვა კლასის ატესტატები ერთი აღარ ჰყავ ცალია,
სად ინდაური ოჟები, სად აქლემი და გალია,
სად ქათამი და შპორები, ჰაეროპლანი ცაშია,
სალიდნის პაპიროზები რუსულად საუბარია,
ბალკონზე გავლა-გამოვლა, ჩამდის ჩექმის ჩქამია,
საწყლებო გლეხის შვილებო, თქვენ კი გაგამვრესთ ტყავია.
ნათქვამი ვაჟა-ფშაველას შვილისა ვახტანგისა - გახალხურებული

(ლმა, #20015-ხ, გვ. 35-ბ)

ის ფაქტი, რომ ერთსა და იმავე რეგულში მოთავსებული ამ ორი ლექსიდან გაზეთის რედაქცია მეორეს მიანიჭებს უპირატესობას, თავისთავად მეტყველებს გაზეთის გემოვნებასა და სარედაქციო პოლიტიკაზე, თუმცა ძნელია განვსაზღვოთ, რა უფრო დიდი პარადოქსია - თავისუფლებისთვის ღალატით მოკლული მიხა ხელაშვილის ლექსი საბჭოთა პროპაგანდისტულ გაზეთში რომ გაგზავნა ხორნაულმა, თუ საკოლმეურნეო გაზეთისთვის მომზადებულ რეგულში ერთმანეთის გვერდით რომ მოათავსა მიხა ხელაშვილისა და მისი მკვლელობის თანამონაწილის, ვახტანგ რაზიკაშვილის ლექსები. რეგული კი რედაქტორის მიმართ წერილით სრულდება, რომლითაც ხორნაული თანასოფლელობა მიმართ უკმაყოფილებას გამოხატავს; ჩანს, ფშაველებს დიდად არ მოსწონდათ და სამარცხვინო საქმედაც მიიჩნევდნენ სახკომსაბჭოს გაზეთის კორესპონდენტობას:

პატივცემულო აკაკი! ამრიგად შევძელი 31 ლექსის მოწოდება. გთხოვთ მაცნობოთ უფრო რა ხასიათის ლექსები შეგიჩიოთ, ან ესენი თუ აკმაყოფილებენ თქვენს გაზეთის გემოვნებას. კორესპონდენტობის (sic!) გულისა და სიმართლის თქმის გულისთვის მდევნიან და ამან უფრო გამიფუჭა ხასიათი, თორემ 100-მდე ლექსსაც მოგაწვდით.

პატივისცემით თქვენი კორესპონდენტი ვანო გ. ხორნაული, 22/X 34 წ.

(ლმა, #20015-ხ, გვ.38-ბ).

ამ წერილით ვიგებთ, რომ ხორნაული არა მხოლოდ გაზეთ „კოლექტივიზაციის“ კორესპონდენტად მუშაობის გამო იდევნებოდა თანასოფლელობაგან, არამედ „სიმართლის“ გამოც, რის დაწერასაც გაზეთი ავალდებულებდა თავის კორესპონდენტებს. შესაძლოა, ხორნაულის დევნა მის პარტიულ საქმიანობასაც უკავშირდებოდა; მისი კომკავშირში გაწევრიანების დრო ემთხვევა დიაკვან მიხა ხელაშვილის პირველ კონფლიქტს საბჭოთა ხელისუფლებასთან, როცა ის იძულებული გახდა, ტყეში გაჭრილიყო. ამას 1950 წელს შედგენილი ავტობიოგრაფიიდან ვიგებთ: „კომკავშირში ვიყავი 1921 წლიდან მოჯამაგირეობის დროს შესული [ოპლობის გამო მამოჯამაგირებდნენ]. საქ. კ.პ.(ზ) რიგებში შევედი 1941 წელს“ (სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 3).

1920-იან წლებში კომკავშირელობა ადვილი საქმე არ იყო. ის ითხოვდა პერიოდულ შეკრებებს, მარქსიზმ-ლენინიზმის სწავლებათა უპირობოდ გაზიარებას, ანტირელიგიურ კამპანიაში ჩართულობას და სხვა სავალდებულო ხმაურიან აქტივობებს, რაც შესაძლოა გამაღიზიანებელი ყოფილიყო სოფლის მოსახლეობისთვის. მაგრამ კომკავშირელობას თავისი სარფაც ჰქონდა მაშინდელი ახალგაზრდებისთვის და, შესაბამისად, ბევრმა იხიერა შესაძლებლობებით, რასაც ის სთავაზობდა. მაგალითად, ერთ-ერთი სარგებელი იყო მუშფაკებში სწავლა იმ მუშა-გლეხებისა და კომკავშირელებისთვის, რომელთაც საშუალო განათლების ატესტატი არ ჰქონდათ. მუშფაკების სტუდენტები სახელმწიფო სტიპენდიას იღებდნენ, დასრულების შემდეგ კი უგამოცდოდ ირიცხებოდნენ უმაღლეს სასწავლებელში; მუშფაკებში ფუნქციონირებდა სხვადასხვა წრე – პოლიტიკური, მხატვრული, საგუნდო, ლიტერატურული და ა.შ.; სტუდენტთა იდეოლოგიურ აღზრდას პარტია ზედამხედველობდა და სულაც არ მალავდა, რომ მუშფაკების შექმნის მიზანი საკუთარი საბჭოთა ინტელიგენციის გამოზრდა იყო, როგორც 1924 წელს ნამძალადევის თეატრში გამართულ შეკრებაზე აცხადებდა სერგო ორჯონიკიძე: „ჩვენ გვაქვს რაზმფაკები, სადაც იზრდება გლეხის შვილები, მუშები. გვეყოლება ჩვენ ჩვენი ინტელიგენცია. ჩვენ ეს გვინდა, მეტი არაფერი“ (შსსა, ფ.14, აღწ.2, ს.41. დამოწმებულია: ჯანელიძე 2024: 22).

ასე ისწავლა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებულ ქართულ პედაგოგებში ვანო ხორნაულმა 1924-1929 წლებში, რომლის დასრულების შემდეგ ერთი წლით მასწავლებლად მოეწყო, ხოლო 1930 წელს საქართველოს ზოგვეტ-ინსტიტუტის ზოოტექნიკური ფაკულტეტის პედაგოგიურ განხრაზე განაგრძო სწავლა. 1933 წლიდან ის მშობლიურ მხარეში დაბრუნდა, სადაც ხან მასწავლებლად იმუშავა, ხან – ფშავ-ხევსურეთის სკოლების დირექტორად ან სასწავლო ნაწილის გამგედ, ხან განათლების ინსპექტორად და რაიონული გაზეთის პასუხისმგებელ მდივნად, ორი წელი კოლმეურნეობის თავმჯდომარეც ყოფილა. ამასობაში ოჯახსაც მოეკიდა, ხოლო 1945 წლიდან უკანაფშავის სასოფლო საბჭოს ემსახურა, როგორც ზოოტექნიკოსმა და პარტორგანიზაციის მდივნმა.

ხორნაულის ბიოგრაფიაში გაიელვებს ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე სწავლაც: „ომის წინა წლებში ვსწავლობდი დაუსწრებელ პედ-სასწავლებელში, ენის და ლიტერატურის ფაკულტეტზე, რასაც მესამე კურსიდან თავი დავანებე“ (სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 3). ნანა კოტეტიშვილის ცნობით კი, ხორნაულმა დაუსწრებლად დაამთავრა უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი და სწორედ ამ პერიოდში გაიცნო მწერალი კოტე ხიმშიაშვილი, რომლის ცნობილი რომანის „ჯონქა ხორნაულის“ პროტოტიპი გახდა. ნანა კოტეტიშვილისვე ცნობით, როცა 1941 წელს კოტე ხიმშიაშვილისა და სხვა ქართველი ასპირანტების ანტისაბჭოთა შეთქმულება გამჟღავნდა და ე.წ. „ასპირანტების საქმის“ წევრები დააპატიმრეს, ვანო ხორნაულმაც ამ საქმის გამო ციხეში ერთი წელი დაჰყო (კოტეტიშვილი 2006: 37). იქნებ გარკვეული კავშირი მართლაც ჰქონდა ამ შემთხვევასთან ხორნაულს და ამიტომ ვერ დაამთავრა მან

პედ-სასწავლებელი? თანაც მის მრავალფეროვან ბიოგრაფიაში არსად ჩნდება ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლად მუშაობის გამოცდილება. ხორნაულის გვარს ასევე არ ახსენებს როსტომ ჩხეიძე თავის 1942 წლის შეთქმულების გამოკვლევაში, რომელიც დოკუმენტური მასალების საფუძველზეა დაწერილი (ჩხეიძე 1992); მეორე მხრივ, დაუჯერებელია, რომ საბჭოთა ხელისუფლებას შეთქმულების მონაწილეთა უმრავლესობის დახვრეტის საქმისთვის ერთი წლით პატიმრობაში წამყოფი ვანო ხორნაულისთვის პარტორგანიზაციის მდივნობა მიენდო 1945 წელს. მეტიც, 1950 წელს კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობის განყოფილების გამგე ალ. ყიფიანი ხორნაულის დახასიათებისას აღნიშნავს, რომ „ამხანაგი ყოველივე მასზედ დაკისრებულ მოვალეობას ასრულებს პირნათლად. ხალხში სარგებლობს კარგი ავტორიტეტით. [...] მიღებული აქვს ჯილდოები, მედლები: „კავკასიის დაცვისთვის“ და „1941-1945 წლებში ზურგში მამაცური შრომისათვის“. ამხანაგი კულტ-განყოფილებას (იგულისხმება მაღაროსკარის სასოფლო საბჭოსი) ეხმარება მის სამოქმედო ტერიტორიაზე ლექცია-მოხსენებებით და საუბრებით. ამავე დროს ითვლება უკანაფშავის სასოფლო ქობ-სამკითხველოს საბჭოს აქტივად“ (სეა უიცა, ფ. 45, აღწ. 1, ს. 46, გვ. 25).

მაგრამ დავუბრუნდეთ ხორნაულის სიტყვებს – „სიმართლისთვის მდევნიანო“; თუ არა კომპარტიის ინტერესების გატარება, სხვა რა „სიმართლის“ გამო შეიძლება 1934 წელს ფშაველებისგან დევნილიყო ობლობაში გაზრდილი, ფანდურზე ტკბილად მომღერალი ახალგაზრდა კაცი, რომელმაც 19 წლის ასაკში, მიუხედავად კომკავშირელობისა, მიხა ხელაშვილის ისეთი ნდობა მოიპოვა, რომ სწორედ მას მიანდო პოეტმა თავისი ხელნაწერები? ან სიბერემდე როგორ იცხოვრა ვანო ხორნაულმა ორი „სიმართლით“, რომ თან საბჭოთა ხელისუფლებას ემსახურა – უძღვნიდა ლექსებს ლენინ-სტალინს და უმღეროდა კომუნიზმს – და თან თვალის ჩინივით უფრთხილდებოდა კაწალხევის კლდის ეხში გადამალულ ანტისაბჭოთა პოეზიას? საკუთარ თავთან პირისპირ დარჩენისას კომუნისტი იყო თუ ხელაშვილის მეგობარი, რა უფრო სწავდა – მიხას სიტყვები „ჩემო ნათქვამო სიტყვაო, შენამც კი გაჰქვეყნდებოდე“, თუ კლდის ეხში გადამალული რვეულის საიდუმლო? თუკი ხელაშვილის გვარის ხსენებას ვახტანგ კოტეტიშვილიც კი მოერიდა, ხორნაული რა შედეგს ელოდა, სახკომსაბჭოს გაზეთში ანტისაბჭოთა პოეტის ლექსებს რომ გზავნიდა? იქნებ იმიტომ ესწრაფოდა მათ გასაჯაროებას, რომ ბოლომდე მართალი ყოფილიყო მეგობართანაც და ხელისუფლებასთანაც – არც მწვადი დაეწვა და არც შამფური? 1935 წელს ერთხელ კიდევ სცადა ვანო ხორნაულმა გაზ. „კოლექტივიზაციისთვის“ მიხა ხელაშვილის სატრფიალო ლექსი გაეგზავნა, ცენზურამ მეორე ჯერზეც უგულებელჰყო მისი გზავნილი (ინჭიკიშვილი 2025: 9-12). მალევე აუღო ალღო ხორნაულმა სარედაქციო პოლიტიკას, რომელიც მასალის შერჩევისას წინასწარ შემუშავებულ დისკურსს მიჰყვებოდა, და რაკი გაზეთის კორესპონდენტობა ჰონორარსაც გულისხმობდა, დაკვეთის შესაბამისი მასალების გაგზავნას მიჰყო ხელი. პარალელურად, ფშაური პოეზიის ნიმუშებს აგროვებდა და საკუთარ

ლექსებსაც ქმნიდა, როგორც სახალხო მთქმელი. თუმცა ნანობდა და ბედისწერას აბრალედა ხორნაული, ფშავში რომ ჩარჩა საცხოვრებლად, სადაც მისი გაცხადებული „სიმართლის“ არათუ არ სჯეროდათ, დასცინოდნენ კიდევ. ეტყობა, შინაგანად ძლიერ განიცდიდა ამას, რაზეც 1938 წლით დათარიღებულ ავტობიოგრაფიულ ლექსებშიც წერს:

სიმართლისათვის

ჩამოვრჩი ფშავის ხევშია, აქ თუა ჩემი წერაო,
ვერთობი ნადირობითა, ვკითხულობ, ხანაც ვსწერაო,
თუ რამ შადლება მექნება, მიყვარს დაჩაგრულთ შველაო,
მიყვარს კალმისა ხმალივით ჭრეინება და ქნევაო.
სიმართლეს ემსახურება ჩემი გული და ენაო,
მიყვარს სტალინის ერთგული, მტერს მალევე გამოვსთელაო;
ბაღლობიდან დღემდინა წერილს გაზეთშიც ვსწერაო,
ამმტერდენ კორესპონდენტსა ბევრს შახვდა ჩემგან წყენაო,
ბევრს მუქთახორა ორგულსა მეც ავუტირე დედაო!

(სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ.11).

კორესპონდენტის სიმღერა

გაუმარჯოს ბოლშევიკურ საქმესა და სიმართლესა,
ჩვენ სტალინის კანონები ჰყენს მსოფლიოს სინათლესა.
მეც ვიმარჯვებ იმისათვის, გულს ვუგმირავ ფარულ მტრებსა,
კალამი მზად მიჭერია ფხიზლად ვარ ყოველ დროსა.
„გაუმარჯოს სიმართლესა“ - წავაწერე წითელ დროშას.
გაუმარჯოს ჩვენს დიდ ბელადს, მის აწმყოს და იმის მყობადს.

(სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ.19).

ეროვნულ არქივში შემონახული ვანო ხორნაულის რვეული 1934-1945 წლების ლექსებისგან შედგება; მათში ავტორი თავის ბიოგრაფიულ ეპიზოდებსაც კი საბჭოურ დისკურსში აქცევს, რომლისთვისაც ერთადერთი ოფიციალური „სიმართლე“ არსებობს და, შესაბამისად, ავტორის ნებისმიერი პერსონალური განზრახვა ამ სიმართლის ტირაჟირებით უნდა იქნეს გადაფარული. თემაც და დისკურსიც იდენტურია ორივე ლექსში, ხოლო ბიოგრაფიული ეპიზოდი იმდენად ერწყმის ოფიციალურ დისკურსს, რომ ისმის კითხვა: სინამდვილეში რისი თქმა სურდა ხორნაულს ასეთი დაჟინებით, რომ საკუთარი ლექსის ვარიანტსაც კი ქმნის, – მართლა თანასოფელელთაგან შევიწროებაზე წერს, თუ, მიშელ ფუკოს სიტყვებით რომ ვთქვათ, ორივე ლექსი დისკურსულ წარმონაქმნს (formation discursive) წარმოადგენს, კერძოდ, დისკურსის იმ მტკიცებას ან გამონათქვამს (l'énoncé), რომლის თანახმად ბელადის სიყვარული საკმარისი არ არის, სტალინის მტრების მტრობაა ერთგულების ნამდვილი დასტური?

ფუკოსთვის რომ გვეკითხა, რა სიმართლეზე საუბრობდა ხორნაული თავის წერილსა და ლექსებში, ის გვიპასუხებდა, რომ ნებისმიერ დოკუმენტს ქმნის დისკურსი და არა ავტორი და ბეკეტსაც დაიმოწმებდა, როგორც თავის ცნობილ მოხსენებაში „რა არის ავტორი“ იმოწმებს: „რა მნიშვნელობა აქვს, ვინ ლაპარაკობს?“ (ფუკო 1970); ხოლო თუ ვკითხავდით, რა აიძულებდა ათასობით მთქმელს, და მათ შორის ვანო ხორნაულს, კომუნისტურ

ფერხულში ჩაბმულიყვნენ და საკუთარი ნიჭი დისკურსული ლექსების „წარმოებაში“ გაეხარჯათ, ის იტყოდა, რომ „ადამიანი სასრული არსებაა“ (l'homme fini), რომლის „სიცოცხლეს ხმარდება, იღვება და ეწირება იმას, რომ თავიდან აიცილოს უდროო სიკვდილის უშუალო საშიშროება“ (ფუკო 2004: 314). ადამიანის ყოფიერება, ქცევა ან მეტყველება განისაზღვრება ძალებით, რომლებიც მისი სრული კონტროლის მიღმა არიან; სამ მთავარ დეტერმინანტს ასახელებს მიშელ ფუკო, რაც მოდერნისტული ეპოქის ადამიანის შეზღუდულობას, სასრულობას განაპირობებს: სიცოცხლე – ადამიანის ბიოლოგიური პროცესები და სიკვდილის შიში; შრომითი საკითხი – წარმოების ეკონომიკური კანონები ზღუდავს ადამიანს; ენობრივი საკითხი – ადამიანი გარემოცულია მეტყველების სტრუქტურებით, რომლებიც ცირკულირებს მის ირგვლივ და ძალაუფლებურად ზემოქმედებს მასზე (ფუკო 2004: 306).

1930-იანი წლების საბჭოთა პოლიტიკა ადამიანს არ უტოვებდა არც ერთ ხერხს თავისუფლებისთვის, უწესებდა რა სიცოცხლის, შრომისა და მეტყველების საზღვრებს:

ვმუშაობ ხალხურ სიტყვიერების ნიმუშების შეგროვება-გამოცემაზედაც. გამოცემული მაქვს 1939 წელს „ფშაური მილექსებანი“, ხოლო 1949 წ. „ფშავ-ხევსურული ხალხური პოეზია“. მაქვს გამოსაცემად გამზადებული და გადაცემული „ანდაზები“, ხოლო ახლა ვმუშაობ ზღაპრებზე. წვრილ-შვილობა (ექვსი შვილი მყავს) და მოუხერხებელი სამსახური ხელს მიშლის უფრო ნაყოფიერად ვიმუშაო თავის ლექსებზე, სულ ვერ ვმუშაობ და ნაუცბადევია (სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 3).

მართალია ვანო ხორნაული, პოეზიას მუშაობა სჭირდება, მოცალოვან, თავისუფლებან. მაგრამ როცა ყველგან – რადიოში, გაზეთში, კოლმეურნეობაში, სკოლაში – სოციალიზმის დიდება ისმის, როცა შრომა გმირობის ტოლფასი ცნებაა, როცა ტერორი რეალურია, „ნაუცბადევად“ ლექსის წერისას მხოლოდ პოლიტიკური მუხები მოდიან. დაჯდება ვანო ხორნაული, გაახსენდება ვაჟა-ფშაველა, უცბად მოუნდება ლექსი მიუძღვნას და ვაჟა-ფშაველას მაგივრად სტალინის ქება გამოსდის:

„სადაც სანათა შვიდ შვილის მტერთგან დახოცას სტიროდა, [...]

დღეს აიქ კოლექტივია, სოციალიზმი შენდება,

მანქანა დაჰქრის და მთებშიც ლენინის ანდერძ ვრცელდება,

სტალინს უყვარხარ შენაცა, ცუდს არ იტყვიან შენზედა,

აყოვებულა მთა-ბარი, ციმციმი გააქვ ელდენსა,

შურით დნებიან ჩვენ მტრები, ფაშისტებს ცეცხლი ედება

(სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 17-18)

ვაჟა-ფშაველასადმი მიძღვნილ ლექსსაც კი ვერ იცავს ხორნაული საბჭოთა პროპაგანდის გავლენისგან და ლექსის კომპოზიციას მის ერთ-ერთ მიმართულებაზე – ძველი და ახალი დროების ოპოზიციასზე – აგებს, საბჭოთა „სიკეთეების“ დეტალიზების აუცილებელი კომპონენტით. ის არც საკუთარი ენის შექმნას ცდილობს, არც პოეტობის ამბიცია (იქნებ ნიჭიც) აწუხებს, დაყაბულდება სახალხო მთქმელობას და საკუთარ ლექსებს საბჭოურ ეტიკეტს მოარგებს. საბჭოთა ეტიკეტი კი სახალხო

მთქმელებს რეპერტუარში სხვა საკითხებს შორის ლენინის პანეგირიკის აუცილებლობასაც კარნახობდა. ისე გამოვიდა, რომ თუ 1924 წელს ხორნაულმა მიხა ხელაშვილთან მეგობრობის ან სხვა მიზეზით ზელადის საყოველთაო გლოვა გამოტოვა, 1939 წელს მაინც გამოიტირა ის; თუმცა ლექსი კვლავ სტალინის ქებას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე ლენინის დატირებას, რაც ტენდენციურია იმ დროისთვის:

მოკვდა ლენინი

მოკვდა ლენინი, დადუმდა ბაგე დამხსნელი ხალხისა,
ძველ დროის დამამხოველი, ამშენებელი ახლისა,
რა ბევრსა ჰქონდა სურვილი დაჩაგრულების დახსნისა,
მისებრივ ვერვინ გამოჩნდა ვერც იმედ მოგვცა ხვალისა.
მოკვდა და გადააბარა ფიცით ქვეყანა სტალინსა,
მისგან ნაწურთისა ვაჟკაცსა, ქართველს მხრებ უგავ არწივსა;
სახელი ჯუღაშვილისა მთელ მსოფლიოზე დაჰქრისა,
მისგანა ვხარობთ ყოველნი, ტანჯვაც გვეტყობა არვისა,
სამშური გვაქვ ცხოვრება, იმედი მომავალისა

(სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 15)

ლექსის ყოველი სტრიქონი ხალხური პოეზიისთვის დამახასიათებელი ფორმით გადმოცემულ საბჭოთა პროპაგანდის რომელიმე გზავნილს მაინც წარმოადგენს, მაგ., ლენინი – დაჩაგრული ხალხის მხსნელია, ახალი დროის ამშენებელი და ძველის დამამხოველი; მან ხვალისდელი დღის იმედი გაუჩინა ხალხს, ხოლო როცა მოკვდა, ქვეყანა ქართველ სტალინს გადააბარა, რომლის სახელი მთელ მსოფლიოშია განთქმული; ჯუღაშვილის დამსახურებით არავის ეტყობა ტანჯვა, ყველა ხარობს და იმედიანად შეჰყურებს მომავალს, ყველას სამშური ცხოვრება აქვს და ა.შ..

ეს ლექსი არაფრით გამოირჩევა გაზ. „კოლექტივიზაციის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული ასობით ლექსისგან, რომელთაც ავტორები საქართველოს ყველა კუთხიდან გზავნიდნენ რედაქციაში და შესაფერის ჰონორარსაც იღებდნენ ამისთვის. შესაბამისად, სინამდვილეში ხელისუფლება ფოლკლორის ეგიდით აფინანსებდა არა ხალხურ შემოქმედებას, არამედ პროპაგანდისტულ პოეზიას, რაც საკუთარი ძალაუფლების ლეგიტიმაციისთვის ესაჭიროება ფოლკლორის სახით.

სოციალისტური სოფლის გაზეთის ფურცლებისთვის შექმნილი ე.წ. ხალხური ლექსები კვლავ ბეჭდური სახით ვრცელდებოდა – საბჭოთა კრებულების ტირაჟირებით და არა ზეპირსიტყვიერად, ამიტომ, ბუნებრივია, ისინი არ გახალხურებულან და არც ვარიანტები შეუძენიათ, ამ სიტყვის ტრადიციული ფოლკლორისტული გაგებით. ყველაზე მეტად ამ ლექსებით თვითონ სახალხო მთქმელები ინტერესდებოდნენ, რომლებიც ერთმანეთს ასწრებდნენ და ეჯიბრებოდნენ, ვინ უფრო მხატვრულად შეამკობდა ხელისუფლებას და განადიდებდა თანამედროვე ყოფას; შედეგად, ხშირად განიცდიდნენ ერთმანეთის გავლენასაც, სესხულობდნენ რა ეპითეტებსა და შედარებებს. ამიტომ მათი ლექსები, როგორც საბჭოთა დისკურსული წარმონაქმნები, თემატიკით, ლექსიკითა და მეტყველებით ერთმანეთის ვარიანტებსაც წარმოადგენენ და საბჭოთა პროპაგანდის პოეტურ ვარიანტებსაც.

ვანო ხორნაულის, როგორც სახალხო მთქმელის, შემთხვევა განსაკუთრებულია. მისი ახლობლები ხშირად ახსენებენ, რომ ის კარგად ამღერებდა ფანდურზე და რადიოთივ კი გადაუციათ მისი ნამღერი (კოტეტიშვილი 2006: 37). სტალინის მიმართ მიძღვნილ თავის ერთ-ერთ ლექსს სწორედ ამით იწყებს ვანო ხორნაული:

იცოცხლე, დიდხან იცოცხლე,
დაგიკრავ ჩემო ჩონგურო, შე სირინოზო ცისაო,
ლექსი უნდა ვსთქვათ ახალი ჩვენ დიდის სტალინისაო.
არ შარცხვინა სახელი დიდ საბჭოეთის მზრისაო,
არც ვის სხვას მაუყივნება გვარ-ჯილაგ ქართველისაო.
ჩვენ შენის წინამძღვრობითა მტრებს თავს დავეცით რისხვაო,
მტარვალთა კომუნიზმისა გულზე ეყრება მიწაო.
დიდო ბელადო, სტალინო, შენგან შუქ გვადგა მზისაო,
იცოცხლე, დიდხან იცოცხლე, მტრისად მეხო და რისხვაო.
ამომავლო მზის სხივო, იმედო სიცოცხლისაო,
სანამ მზე-მთვარე ანათებს მანამ ყვავილთ ზრდის მიწაო,
თქვენი სახელიც დარჩება საქებრად შვილისშვილთაო

(სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 4).

მასზე ამბობენ, რომ დიდად დაფასებული და კოლორიტული კაცი ყოფილა, კარგად იცოდა ფშაური ფოლკლორი, მაგრამ ხომ შეიძლება, რომ მსგავს სიმღერებსაც ამღერებდა ხორნაული ფანდურზე? ნამდვილად კი დაუფასებდნენ კომუნისტები, ეს ხმა მთების ექოთი რომ გავრცელდებოდა ფშაურ სოფელში, ამ სიმღერებს ფშაველები რომ მოისმენდნენ და მათზე რომ ბავშვები გაიზრდებოდნენ. იცოდნენ კომუნისტებმა ხალხური სიმღერის ადამიანზე ზემოქმედების ძალმოსილება და მნიშვნელობაც ახალი თაობის საბჭოთა მოქალაქეებად ჩამოყალიბების საქმეში; ამიტომაც ითხოვდნენ შესაბამის ხარკს ხალხური მთქმელებისგან. იცოდნენ, რომ ხშირად გამეორებული ტყუილიც კი სამუდამოდ რჩება ადამიანის ტვინში და ნებისმიერ დროს შეიძლება თავი იჩინოს, როგორც სიმართლემ; მით უმეტეს, თუ ის შენთვის ახლობელი და მშობლიური ჰანგით მოგეწოდება:

მზე და სტალინი

მთაშიც გათენდა, ჩაგრულებს სხივ მოგვეფინა მზისაო,
ჩვენც ხო ვართ ფშაველ-ხევსურნი ერთგულნი სტალინისაო!
და ისიც ზრუნავს ჩვენზედა, არ უშვებს თვალზე ძილსაო,
გაიღვიძებდა ნაფხიზლი, ეხლაოთ იბანს პირსაო,
თვალთ მარცხენა, რო მეტქვა: ბევრ დილა მშვიდობისაო!
შამოჯდებოდა მზე კრემლზე, ჩვენ ორნივ გვფენენ სხივსაო,
ერთფრად გვინათებს ქვეყანად - მზეცა და სტალინიცაო,
გვერდ გიდგა ჩვენი ბერია, დამშიშავია მტრისაო,
მთელმა მსოფლიომ გაიგო სიმტკიცე ბელადისაო.
ვართ ჩვენიტ კმაყოფილები, არაფერ გვინდა სხვისაო,
და თუ კლოვ რამე გაბედეს, თავს დაატყდება რისხვაო

(სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს. 46, გვ. 20).

იქნებ მართლა მზედ მიაჩნდა ხორნაულს სტალინი? იქნებ გულწრფელად სჯეროდა კომუნიზმისა და კმაყოფილი იყო გაზეთებში

დაწერილი საამური და უზრუნველი საბჭოთა ცხოვრებით? იქნებ იზიარებდა „დამშიშავ“ ბერიას მეთოდებს და მისთვის ბუნებრივი იყო საბჭოეთის სიძულვილის ენა? როგორც არ უნდა იყოს, ტოტალიტარულ რეჟიმში მსხვერპლია ყველა: ისიც, ვინც ეწინააღმდეგება და ისიც, ვინც ემსახურება. ბოლშევიკური ძალადობა ობობას პრინციპით გადაედება დიდსა და პატარას, მთასა და ბარს. სწორედ მათი საშუალებით, ვინც გადაწყვეტს, ობობის ცალი ფეხის ფუნქცია შეასრულოს. ძალადობას აქვს უნარი გავრცელდეს, გაფართოვდეს, მაქციასავით იცვალოს სახე და ამგვარად შეაღწიოს ყველგან; შეუძლია ტრანსფორმაცია და დროებით გაუჩინარებაც კი... ერთადერთი, რაც ძალადობას არ შეუძლია, არსებობდეს თავისთვის და თავისით დასრულდეს. ამიტომ ბოლშევიკების ძალადობა პირდაპირი ან ირიბი გზით გადაედო ყველას, როცა სახალხო მთქმელების სიმღერა ერთ-ერთ პროპაგანდისტულ იარაღად იქცა; ის არ კლავდა და ჩუმ-ჩუმად იქნებ დასცინოდნენ კიდეც ამ სიმღერებს, მაგრამ ხშირი მოსმენა, ნებით თუ უნებურად, ზემოქმედებდა ადამიანის ცნობიერებაზე და ცვლიდა მას. ასე თუ შევხედავთ, რეჟიმმა ხალხური სიმღერაც კი ძალადობის ინსტრუმენტად გამოიყენა, ხოლო ხალხური მომღერლები – ძალადობის გამავრცელებლებად. არავინ იცის, აცნობიერებდნენ თუ არა ისინი, რომ ტოტალიტარულმა რეჟიმმა საკუთარი პოლიტიკის მსხვერპლად აქცია აბსოლუტურად ყველა: ისინიც, ვინც რეპრესირებულნი იყვნენ საწინააღმდეგო აზრის გამო და ისინიც, ვისაც აწინაურებდნენ თანხმობისთვის; აცნობიერებდნენ თუ არა ჩვენი ხალხური მთქმელები მსხვერპლის მასშტაბს, როცა თვითგადარჩენის ინსტინქტი აიძულებდა მათ არა საკუთარ ფიქრში, არამედ ნაკარნახევი მზა ფორმულების გამეორებაში დაეხარჯათ შემოქმედებითი ენერგია, სხვისი ენით ემეტყველათ, ყალბი სიტყვებით, „ნაუცბადევად“ ეწერათ ლექსები და თვითგანვითარების საშუალება მოესპოთ საკუთარი თავისთვის, რადგან საკუთარი თავიც გააყალბეს, სხვად გადააქციეს და მერე, ასე სხვად გარდაქცეული, გაუცხოებული ცხოვრება უშურველად გაასხვისეს – მსხვერპლად შესწირეს რეჟიმს.

არ დაუფასდა ვანო ხორნაულს სტალინის საქებარი ლექსები. მისი ლექსების რვეული 1950 წელს თბილისში გამართული ხალხური მთქმელების შეკრებისთვის იყო განკუთვნილი. ეროვნულ არქივში ასევე შემონახულია ამ შეკრების ამსახველი ჯგუფური ფოტო, რომელზეც ხალხურ მთქმელები ორგანიზატორებთან ერთად ჩანან: პროფ. მ. ჩიქოვანი, კომპოზიტორი გრ. კოკელაძე, საქ. სსრ. მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულების საქმეთა კომიტეტის თავმჯდომარე ვ. ხატიაშვილი და სხვ. (სეა უიცა, ფ. 45, ან.1, ს. 4). მართალია, არქივში ვერ მივაგენით 1950 წლის შეკრების მონაწილეთა სიას, მაგრამ შემორჩენილია 1956 წლის ნოემბრის თვეში თბილისში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის მიერ ფოლკლორის საკითხებზე ჩატარებული რესპუბლიკური თათბირის დოკუმენტაცია. საქმიან მიმოწერასა და ხარჯთაღრიცხვასთან ერთად, მოცემულია სხვადასხვა კუთხის 30 ხალხური

მთქმელის პირადი მონაცემები, რომლებიც მოწვეულნი იყვნენ მიხეილ ჩიქოვანის ორგანიზებულ თათბირზე (სეა უიცა, ფ. 45, ან. 1, ს.5, გვ. 1-2). ამ პერიოდში ნიკიტა ხრუშჩოვს უკვე დაგმოხილი ჰქონდა „პიროვნების კულტი“; ეს გახდებოდა მიზეზი, რის გამოც ხსენებულ თათბირზე არ იყო მიწვეული ვანო ხორნაული, სტალინზე მომღერალი ხალხური მთქმელი, რომლის პოლიტკორექტული პოეზია ასევე ჩაბარდა არქივს.

ბედის ირონიით, ვანო ხორნაულის პოლიტიკური ლოიალობა გახდა მიხა ხელაშვილის პოეზიის გადარჩენის ერთადერთი გზა. ასობით სახალხო მთქმელისგან განსხვავებით, ვინც საბჭოთა ფოლკლორს ქმნიდა, ვანო ხორნაულს კლდის ეხში, ერთი ხელის გაწვედენაზე ჰქონდა მიხა ხელაშვილის თავისუფლებით სავსე პოეზია. ნებისმიერ დროს შეეძლო, ერთი ლექსი, მხატვრული სახე ან რომელიმე არაპოლიტიკური იდეა მაინც გადმოეღო მისგან, გადაემუშავებინა (როგორც იღებდა და ამუშავებდა პოლიტიკურ იდეებს საბჭოთა პოეზიიდან) და საკუთარი პოეზია გაეკეთილშობილებინა, მაგრამ მან არასოდეს იკადრა (ან ვერ გაბედა), ესარგებლა ამ უპირატესობით და მიეთვისებინა მეგობრისა და ქართული კულტურის საკუთრება. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ, მეორე მხრივ, სწორედ კაწალხევის კლდის ეს ეხი იყო „პანოპტიკონისგან“ დაფარული ერთადერთი სივრცე, სადაც ხორნაულს ოფიციალური დისკურსის დეკონსტრუქცია შეეძლო, მასში დაცული ტყავის ჩანთა კი – ვანო ხორნაულის „შურისძიება“ იყო საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ და მისი ეგზისტენციალური სიმართლის საბუთიც. ისე იცხოვრა, როგორ მრავალმა ტოტალიტარულ რეჟიმში – ორი „სიმართლით“, მაგრამ მომავალ თაობას მაინც შეუნახა თავისუფლებისთვის მებრძოლისა და მტერთან შეურიგებლობის სიმბოლოს, მიხა ხელაშვილის ნაანდერძალი, როგორც ქვეყნის სინდისი, როგორც დამოუკიდებელი საქართველოს უმნიშვნელოვანესი საყრდენი.

დასკვნა

ამგვარად, ნაშრომში ერთი კონკრეტული სახალხო მთქმელის, ვანო ხორნაულის, ცხოვრებისა და შემოქმედების მაგალითზე შესწავლილია ტოტალიტარულ რეჟიმში მცხოვრები ადამიანის გაორებული ცხოვრება, ხარკი, რომელსაც სახალხო მთქმელები იხდიდნენ სიცოცხლის ან სიცოცხლეზე ძვირფასის შესანარჩუნებლად. ვანო ხორნაულის პოლიტიკურმა ლოიალობამ დამოუკიდებელ საქართველოს მტერთან შეუგუებლობის სიმბოლოს – მიხა ხელაშვილის პოეზია შეუნარჩუნა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ინჭკირველი 2024 – ე. ინჭკირველი, „შოთა რუსთაველის სახელობის კულტურული ლაშქრობის“ გურული მასალა. წელიწდეული, XVI. ქუთაისი, 2024, გვ. 111-126.

ინჭკირველი 2025 – ე. ინჭკირველი, მიხა ხელაშვილის უცნობი ლექსი. ელ. ჟურნ. „ქართული ფოლკლორი“, №8, 2025, გვ. 9-12. <https://geofolk.ge/ka/article/mikha-khelashvilis-ucnobi-leqsi/345> (დამოწმება 30.12.2025).

- კოტეტიშვილი 1934 – ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია. სახელგამი, სტამბა „მუშა და კოლმეურნე“. ქუთაისი, 1934.
- კოტეტიშვილი 2006 – ნ. კოტეტიშვილი, ვანო ხორნაული – ქართული ხალხური სიტყვიერების მოამაგე. ქართული ფოლკლორი, 3 (XIX), შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2006, გვ. 35-43.
- ლიქოკელი 2006 – ი. ლიქოკელი, ხევისურები და ქაქუცა. ხევისურეთის ამბოხება 1922 წლის ზაფხულში ქაქუცა ჩოლოყაშვილის რაზმის მონაწილეობით. გამომც. „არტანუჯი“. თბილისი, 2006.
- ფუკო 2004 – მ. ფუკო, სიტყვები და საგნები. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა არქეოლოგია. გამომც. „დიოგენე“. თბილისი, 2004.
- ჩარკვიანი 2004 – ვ. ჩარკვიანი, განცდილი და ნააზრევი. გამომც. „მერანი“. თბილისი, 2004.
- ჩხეიძე 1992 – რ., ჩხეიძე, დაწყევლილი თაობა. 1942 წლის შეთქმულება. გამომც. „ნაკადული“, თბილისი, 1942.
- ხელაშვილი 2013 – ხელაშვილი, მ., სიტყვა ლექსებად ნაქარგი. თბილისი, 2013.
- ჯანელიძე 2024 – 1924 – ასი წელი აჯანყებიდან. ოთარ ჯანელიძის კონსულტაციით. თბილისი, 2024.
- Foucault 1970 – M. Foucault, Qu'est-ce qu'un auteur ? (Conférence) Michel Foucault. Dits Écrits, 1954-1988, Tome I. texte n°69. <http://1libertaire.free.fr/MFoucault349.html> (დამოწმება 19.10.2025).

წყაროები:

ლმა – ლიტერატურის მუზეუმის არქივი, გაზ. „კოლექტივიზაციის“ ფონდი; სეა უიდა ფ. 45 – საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ხალხური მთქმელების ფონდი.

References

- Charkviani 2004 – K. Charkviani, Experienced and thoughtful. “Meran“. Tbilisi, 2004.
- Chkheidze 1992 – R. Chkheidze, The Cursed Generation. The 1942 Conspiracy. “Nakaduli“. Tbilisi, 1992.
- Foucault 1970 – M. Foucault, What is an author? (Lecture) Michel Foucault. Dits Écrits, 1954-1988, Volume I. Text no. 69. <http://1libertaire.free.fr/MFoucault349.html> (19.10.2025).
- Foucault 2004 – M. Foucault, The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences. „Diogene“. Tbilisi, 2004.
- Janelidze 2024 – One Hundred Years Since the Uprising. With the consultation of Otar Janelidze. Tbilisi, 2024.
- Intskirveli 2024 – E. Intskirveli, The Gurian Material of the „Shota Rustaveli Cultural Campaign Cultural Campaign“. Annual XVI, 2024, pp. 111-126.

Intskirveli 2025 – E. Intskirveli, Unknown Poem by Mikha Khelashvili. Georgian Folklore, #8, 2025. <https://geofolk.ge/en/article/mikha-khelashvilis-ucnobileqsi/345/> (30.12.2025).

Khelashvili 2013 – M. Khelashvili, Words embroidered into Poems. Tbilisi, 2013.

Kotetishvili 1934 – V. Kotetishvili, Folk Poesie. 'Sakhelgami', Kutaisi, 1934.

Kotetishvili 2006 – N. Kotetishvili, Vano Khornauli – the Guardian of Georgian Folk Poetry. In: Georgian Folklore 3 (XIX), Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature, 2006.

Likokeli 2006 – I. Likokeli, Khevsurs end Kakutsa. The Khevsureti Uprising in the Summer of 1922 with the Participation of Kakutsa Cholokashvili's Detachment. 'Artanuji', Tbilisi, 2006.

Sources:

Lma – G. Leonidze State Museum of Georgian Literature, The newspaper «Collectivization» Fund.

Sea uitsa, F.45 – National Archives of Georgia, Central Archive of Contemporary History, Fund of Georgian Folk Narrators.